

UDK: 903"634"(497.11)
902.65

ORIGINALNI NAUČNI RAD

<https://doi.org/10.21301/eap.v13i3.5>**Ana Tripković***Odeljenje za arheologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
anatripkovic33@gmail.com***Boban Tripković***Odeljenje za arheologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
btripkov@f.bg.ac.rs*

Neolitsko nalazište i javnost: primer Donje Branjevine kod Odžaka*

Apstrakt: U stručnoj javnosti Donja Branjevina poznata je od polovine 60-ih godina 20. veka kao arheološko nalazište iz ranog neolita. U decenijama nakon otkrića sprovedena su obimna istraživanja, uz mnoge aktivnosti na zaštiti i prezentaciji, što ga je učinilo jednim od najpoznatijih i najznačajnijih praistorijskih nalazišta u Srbiji. U ovom radu prikazani su konteksti i okolnosti razvoja praistorijske arheologije u Srbiji koji su, prema našem mišljenju, doveli do prepoznavanja strukovnog i, potom, javnog značaja arheološkog nalazišta Donja Branjevina, odnosno jednog specifičnog nalaza, antropomorfne figurine poznate kao Crvenokosa boginja. Naš cilj je: 1) da ukažemo da su značaj Donje Branjevine i Crvenokose boginje inicirani i oblikovani još pre njihovog otkrića, kroz prethodni proces disciplinarnog razvoja u kome su posebnost nalazišta i nalaza bili iznenađujuće, ali dobrodošlo otkriće; 2) da podsetimo/skrenemo pažnju da upotreba arheološkog saznanja u modernom društvu, iako van okvira disciplinarnih prakse, i dalje ima primarno uporište u samoj disciplini, odnosno u onome šta je i na koji način prezentovano javnosti. U zaključku, umesto da kritički preispitujemo moderno društvo i neočekivane ishode, skloniji smo da istaknemo potrebu temeljnog preispitivanja same discipline, odnosno načina na koji prikupljamo, vrednujemo i prezentujemo podatke.

Glavne reči: rani neolit, figurina, Donja Branjevina, Crvenokosa boginja, arheologija i javnost

Uvod: otkriće nalazišta, istraživanje i institucionalni razvoj

Donja Branjevina je arheološko nalazište iz ranog neolita, locirano 6 km zapadno od sela Deronje u opštini Odžaci u jugozapadnoj Bačkoj (Sl. 1).

* Rad je nastao u okviru projekta *Bioarheologija drevne Evrope: ljudi, životinje i biljke u praistoriji Srbije* Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u kome učestvuje B. T.

Nalazi se na izdignutom terenu uz levu obalu nekadašnjeg korita Dunava, na potezu Branjevine, po kome je nalazište dobilo ime, a rub starog meandra sačuvan je u manjoj dužini baš kod arheološkog nalazišta (Karmanski 2005). Današnji tok Dunava udaljen je oko 5 km severozapadno od lokaliteta. Nalazište je otkriveno u junu 1965. tokom izgradnje zemljanog nasipa za zaštitu od poplave. Za otkriće nalazišta zaslužan je Sergej Karmanski, lokalni arheolog amater, inače učitelj u Osnovnoj školi „Boris Kidrič“ u Odžacima, koji je prilikom izgradnje nasipa obilazio teren i mesta gde je iskopavana zemlja neophodna za izgradnju nasipa. Kako sam ističe (Karmanski 2005), na jednom od tih obilazaka uočio je u zemlji fragmente „crveno oslikanih posuda“, što je prisećanje koje će u daljem tekstu biti važno prilikom traganja za poreklom značaja nalazišta Donja Branjevina.

Iskopavanje nalazišta započeto je u avgustu 1965. godine, odmah nakon što su posledice poplave sanirane, a prva sonda postavljena je upravo na mestu gde je prethodno uočena koncentracija oslikanih keramičkih fragmenata. Nalazište je istraživano i naredne dve godine, a potom, nakon pauze od 20 godina, istraživano je u kontinuitetu od 1986. do 1996. Tokom 15 istraživačkih kampanja ispitano je 38 sondi ukupne površine oko 850 m², a prosečna debljina kulturnog sloja iznosila je 1,6–1,7 m (Brukner, Medović 1967; Karmanski 2005). Istraženo je više celina, uglavnom jame od kojih su neke bile interpretirane kao objekti ritualnog značenja, druge su moguće bile zemunice, a uočeni su i ostaci nadzemnih staništa. U jamama i van jama pronađena su četiri groba sa pokojnicima u zgrčenom položaju (Karmanski 2005). Osim toga, nađeno je nekoliko ognjišta i peć na otvorenom prostoru. Druge materijalne ostatke činili su keramičko posuđe, antropomorfne i zoomorfne figurine, žrtvenici, koštane i kamene alatke, nakit, kao i životinjske kosti. Na osnovu analize stratigrafije i keramičkog materijala Karmanski je definisao tri stratuma: stratumi III (monohromna faza) i II (faza belo slikane keramike sa kapljicastim ornamentom) definisani su kao faze razvoja nove kulturne grupe u srednjem Podunavlju koju je nazvao grupa Donja Branjevina, dok je u stratumu I uočio tri horizonta sa odlikama kultura Kereš i Starčevo (Karmanski 2005).¹ Dugo trajanje nalazišta kasnije je potvrđeno i radiometrijskim merenjima. Najraniji kalibrisani ¹⁴C datumi ukazali su na naseljavanje oko 6.000 pre n. e., dok su najkasniji datumi bili iz perioda oko 5.600 pre n. e. (Tasić 1993, 100; Whittle et al. 2001).

¹ Istraživačka karijera Sergeja Karmanskog ostavlja mnoge nedoumice budući da on kao arheolog amater nije imao mogućnost istraživačkog rada unutar zakonom propisanog sistema. O odnosu amaterske i profesionalne arheologije na primeru nalazišta Donja Branjevina biće više reči u nekom od narednih radova. Za sada je važno istaći da su istraživanje Donje Branjevine skoro istovremeno obavljali Arheološka sekcija Osnovne škole „Boris Kidrič“ (1965. i 1966.) i Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture uz učešće Muzeja Vojvodine (1966. i 1967).

Istraživanje Donje Branjevine bilo je praćeno objavom dela nalaza i isticanjem značaja nalazišta. Prva publikacija bila je *Slikana keramika sa lokaliteta Donja Branjevina kod Deronja* (Karmanski 1968a), a tokom skoro četiri decenije Karmanski je objavio više od 30 kataloga, stručnih radova i monografija na srpskom, mađarskom i nemačkom jeziku posvećenih nalazištu. Niz objavljenih publikacija završen je monografijom *Donja Branjevina* koja je posthumno objavljena na engleskom jeziku (Karmanski 2005). Značaj koji je nalazište dobilo znatno je doprinelo njegovoj zaštiti, ali i institucionalizaciji arheologije u jugozapadnoj Bačkoj. U Odžacima su, pre otkrića nalazišta Donja Branjevina, postojale amaterska Arheološka zbirka (pri Narodnom univerzitetu?) (Karmanski 2005, 10) i Arheološka sekcija OŠ „Boris Kidrič“ (Karmanski 1968b). Već 1968. osnovana je Amaterska muzeološka sekcija jugozapadne Bačke, u kojoj je istaknutu ulogu imala i Arheološka sekcija iz Odžaka (Batorović 1978). Naredne godine (1969), lokalitet Donja Branjevina stavljen je pod zakonsku zaštitu i proglašen za kulturno dobro od izuzetnog značaja. Arheološka zbirka prerasla je 1980. u Muzejsku jedinicu Odžaci u sastavu Narodnog univerziteta Odžaci, a deceniju kasnije (1990) Muzejska jedinica koja sadrži arheološku, istorijsku i etnografsku zbirku prelazi u sastav Narodne biblioteke „Branko Radičević“.

Danas se u stručnoj i široj javnosti Donja Branjevina percipira kao najvažnije praistorijsko nalazište u Bačkoj, a ličnost Sergeja Karmanskog poznata je upravo po istraživanju tog nalazišta. U daljem tekstu ćemo ukazati da su otkrića, najpre Donje Branjevine, kao arheološkog nalazišta iz vremena rane zemljoradnje, a potom i Crvenokose boginje, kao prepoznatljivog predmeta praistorijske religije, doneli ključne promene u percepciji važnosti arheološkog nalazišta u široj javnosti. S jedne strane, pokrenuli su uobičajen i očekivan tok arheološke delatnosti; doprineli su popularizaciji arheologije, te olakšali i ubrzali njenu institucionalizaciju u jugozapadnoj Bačkoj. S druge strane, podsetili su na manipulativni impuls arheologije i neočekivane ishode; značajno su podstakli izgradnju kulturnog identiteta i trasirali nove i neobične veze lokalnog stanovništva sa dalekom prošlošću. Otuda je važno da razmotrimo proces, tačke promene i društvene okolnosti koje su kreirale recepciju ovog arheološkog nalazišta u strukovnoj zajednici i široj javnosti. Naš cilj je: 1) da ukažemo da su značaj Donje Branjevine i Crvenokose boginje inicirani i oblikovani još pre njihovog otkrića, tokom procesa razvoja arheologije kao discipline u kome su posebnost nalazišta i nalaza bili iznenadno, ali dobrodošlo otkriće; 2) da podsetimo/skrenemo pažnju da upotreba arheološkog saznanja u modernom društvu, iako lišena okvira disciplinarnе prakse, i dalje ima primarno uporište u samoj disciplini, odnosno u onome šta je i na koji način prezentovano javnosti.

Donja Branjevina: kontekst otkrića i konstrukcija značaja

U vreme otkrića Donje Branjevine postojala je određena tradicija istraživanja i tumačenja neolitskih nalazišta. Decenijama pre toga tradicija srpske praistorijske arheologije građena je na istraživanju nalazišta u Vinči (1908–1934), čija je izrazita stratigrafija i obilje raznovrsne materijalne kulture bila široko prihvaćena osnova za poređenje sa drugim nalazištima u jugoistočnoj Evropi (Childe 1925[1958], 1929).² Istraživanje Vinče pratila je primena nove metodologije u arheološkom istraživanju, široka međunarodna reputacija nalazišta i istraživača, osnivanje Arheološke zbirke pri Filozofskom fakultetu u Beogradu, publikovanje prikupljene građe u četiri monografije, kao i profesionalni sukobi u mišljenjima oko datacije nalazišta koji su obeležili period početne profesionalizacije arheologije u Srbiji i na neki način definisali karijere prve generacije posleratnih arheologa (Novaković 2014; Palavestra 2011, 2013). Uporedo sa rastućim tenzijama oko datacije nalazišta u Vinči, u srpsku arheologiju počela je da se probija i ideja o značaju neolitske revolucije na Bliskom istoku, odnosno širenja zemljoradnje, stočarstva i drugih odlika neolita u jugoistočnu Evropu. Do Drugog svetskog rata na teritoriji Srbije istraživana su, međutim, još samo dva nalazišta sa materijalom iz ranog neolita, Starčevo i Bubanj, a jedno od njih, zahvaljujući obimnim istraživanjima, postalo je kasnije ne samo eponimno nalazište starčevačke kulture već i referentno za vrednovanje značaja nalazišta iz ranog neolita na centralnom Balkanu (up. Arandelović-Garašanin 1954), o čemu će kasnije biti više reči. Mali broj istraživanih nalazišta u ovom periodu posledica je relativno kasne profesionalizacije arheološke delatnosti, i posledično, malog broja institucija i profesionalnih delatnika, koja se u Srbiji odvijala tek nakon Drugog svetskog rata (Kuzmanović 2012; Novaković 2014).

Rastući strukovni značaj nalazišta u Vinči i fenomena najstarije agrikulture doveo je do toga da su uticajni arheolozi, poput Miodraga Grbića, Milutina Garašanina, Vladimira Milojčića, Drage Garašanin, Dragoslava Srejovića, Nikole Tasića, Borislava Jovanovića i Bogdana Bruknera, u ranom posleratnom periodu bili potpuno ili delom usmereni na ispitivanje neolita kao važnog perioda ljudske prošlosti. To je uticalo i na značajno uvećanje broja istraživanih nalazišta. Prema referentnim podacima (up. Srejović 1988), do otkrića Donje Branjevine (1965) bilo je na području Srbije istraživano već 28 nalazišta sa materijalom iz vremena najstarije zemljoradnje, od toga 16 nalazišta iz ra-

² Stratigrafija i kulturna atribucija nalazišta Donja Branjevina u narednom periodu bile su više puta kritički razmatrane. Cilj ovog rada nije razmatranje stratigrafije te upućujemo na najvažniju literaturu (Brukner 1998; Perić 1998).

nog neolita, kao i 12 nalazišta sa materijalnim ostacima iz ranog i kasnog neolita. Na području Vojvodine bilo je istraživano svega sedam nalazišta iz ranog neolita, uključujući Starčevo, uz još dva nalazišta sa ostacima ranog i kasnog neolita. Ona su istraživana naročito krajem 50-ih i početkom 60-ih (up. Srejović 1988), dakle, neposredno pre otkrića Donje Branjevine. Od toga su u Bačkoj bila istraživana tri nalazišta (Ludoš-Čurga, Ludoš-Budžak, Nosa-Biserna obala), sva tri locirana na severoistoku Bačke, na obali ili u blizini ludoškog jezera. Među njima su u literaturi veću pažnju dobila poslednja dva, na osnovu ostataka nadzemnih građevina i mnogobrojnih skladišnih jama čije su stranice bile oblepljene glinom (Garašanić 1959, 1960; Sekereš 1974; up. Vitezović 2014). Tako su tokom dve decenije nakon Drugog svetskog rata stvoreni široki istraživački okviri za regionalno i lokalno prepoznavanje, poređenje i vrednovanje nalazišta iz ranog neolita, u koji je po otkriću uključena i Donja Branjevina.

Sledeći važan razlog zbog koga je Donja Branjevina dobila izvesnu pažnju u stručnoj javnosti ticao se interpretativnog potencijala nalazišta. U vreme otkrića, jedina istraživačka paradigma bila je kulturno-istorijska arheologija, čije teorijsko i metodološko zaleđe počivaju na pretpostavci posebnosti razvoja određene kulture ili regije, odnosno na izradi lokalnog ili regionalnog hronološkog sistema koji objašnjava i podržava taj razvoj (Palavestra 2011). U izradi hronologije starčevačke kulture važnu ulogu imala je ornamentisana i, posebno, oslikana grnčarija. Tako su prve hronologije nalazišta i, kasnije kultura, iz vremena rane zemljoradnje (Holste 1939; Orsich de Slavetich 1940; Milošević 1949; Aranđelović-Garašanić 1954), bile pretežno zasnovane na ornamentisanoj keramici, a najuticajnije među njima bile su upravo one sa iscrpno prezentovanim oslikanim motivima. Donja Branjevina je posedovala sve karakteristike neophodne za izradu jedne takve hronologije. Kulturni sloj nalazišta, sa tri definisana stratuma svedočio je o kulturnom razvoju kroz ceo period ranog neolita, karakteristika koju nije imalo čak ni eponimno nalazište starčevačke kulture (Aranđelović-Garašanić 1954). Osim toga, ornamentisana keramika i, naročito ona oslikana, u Donjoj Branjevini bila je brojna i to je u ranim pomenima nalazišta upadljivo isticano. Na primer, prvi pomen arheološkog nalazišta u stručnoj literaturi bio je u izveštaju sa rekognosciranja trase izgradnje zaštitnog nasipa (Medović 1966, 199).³ U kratkom tekstu, nakon opisa nalazišta Donja

³ Osim Vinče, iz istog istraživačkog perioda veliki značaj u arheološkoj literaturi dobili su još lokaliteti Starčevo (Fewkes, Goldman, Ehrich 1933) i Pločnik (Grbić 1929). Iskopavani su 1928, 1931–1932. (Starčevo) i 1928. (Pločnik), dakle delom istovremeno sa Vinčom, ali su veći značaj u srpskoj arheološkoj tradiciji dobili u drugoj polovini 20. veka, naročito nakon uticajnih publikacija M. Garašanića (1951) i D. Aranđelović-Garašanića (1954).

Branjevina navedeno je sledeće: „...uništen veliki deo starčevačkog nalazišta sa crveno bojenom i slikanom keramikom (crvena osnova i beli ornament).“ Takođe, u prvom objavljenom izveštaju o iskopavanju nalazišta navedeno je sledeće (Brukner, Medović 1967, 172):

„Utvrdeno je na osnovu velikog broja fragmenata keramike sa otiscima prstiju i ubodima noktiju, delova crvenouglačane keramike, sivkasto i mrko glačanih delova posuda i bogatog fonda slikane keramike sa belim i ređe tamnim ornamentom na svetlocrvenkastoj površini, da je u pitanju značajan lokalitet starijeg neolita na graničnom području dodirivanja starčevačke i Kereš grupe“.

Na osnovu toga uočavamo da su istraživači ranog neolita posebno vrednovali ornamentisanu, odnosno oslikanu keramiku. Iz iste perspektive može se sagledati i prvi objavljeni tekst S. Karmanskog koji je nosio upečatljiv naziv „Oslikana keramika sa Donje Branjevine“ (Karamanski 1968), a isti rad je iste godine objavljen i na mađarskom i nemačkom jeziku, čime je tekst postao dostupan i istraživačima iz izvornog područja rasprostriranja kulture Kereš.⁴

Treće, otkriće i istraživanje Donje Branjevine preklapilo se sa otkrićem, istraživanjem i tumačenjem Lepenskog Vira i drugih nalazišta u Đerdapu čiji su posebnost i problematika kulturnog razvoja obeležili drugu polovinu 20. veka u praistorijskoj arheologiji srednjeg Podunavlja. Istraživanjem Lepenskog Vira i drugih mezolitskih nalazišta ideja o lokalnom poreklu neolita postala je uticajna istraživačka paradigma (Srejović 1969). U raspravama o poreklu i razvoju zemljoradničkih kultura u srednjem Podunavlju, Donja Branjevina je participirala na najmanje tri načina (Dimitrijević 1969, 1974; Garašanin 1979; Srejović 1969): kao nalazište sa definisanom i stratigrafski potvrđenom najstarijom neolitskom fazom (faza monohromne keramike); kao nalazište s obiljem oslikane grnčarije, glavnog indikatora kulturno-istorijskog razvoja; kao nalazište sa specifičnim odlikama materijalne kulture, na osnovu kojih je najpre definisana kulturna grupa Donja Branjevina, a potom su bile odlučujuće i za definisanje kulture Protostarčevo, odnosno kulturne grupe Gura Bačuluj. Istovremeno, problematika porekla i tumačenja razvoja neolita na području centralnog Balkana podstakla je i nova istraživanja. Do početka nove etape istraživanja Donje Branjevine (1986–1996) broj istraživanih ranoneolitskih nalazišta na području Srbije bio je već 61, od čega 42 nalazišta iz ranog neolita i 19 nalazišta sa slojevima starčevačke i vinčanske kulture (Srejović 1988). Na području Vojvodine do 1986. bilo je, međutim, istraživano samo 12 nalazišta iz ranog neolita, kao i šest nalazišta sa materijal-

⁴ Rekognosciranje su obavili Predrag Medović i Olga Brukner ispred Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture. U istom izveštaju, P. Medović ističe da je tokom poplave i izgradnje nasipa S. Karamanski sa Donje Branjevine prikupio veliki broj predmeta koji se nalaze u Arheološkoj zbirici osnovne škole u Odžacima.

nom kulturom iz ranog i kasnog neolita. Od toga, čak osam nalazišta iz ranog neolita bilo je u Bačkoj, regiji u kojoj se nalazi i Donja Branjevina.

Porast interesovanja za ispitivanje neolitskih nalazišta delom se može objasniti porastom broja istraživača i atraktivnošću teme. U ovom trenutku ne možemo jasno da procenimo kakva je uloga Donje Branjevine u strukovnoj popularizaciji tih istraživanja, ali je interesantna koincidencija da su u Bačkoj istraživani pretežno ranoneolitski lokaliteti. Na primer, odmah nakon S. Karmanskog 1965. i 1966. Donju Branjevinu su 1966. i 1967. istraživali Medović i Brukner, o čemu je već bilo reči; 1966. istraživan je i kasnostarčevački lokalitet Mostonga 1 (Karmanski 1978, 13); sa pet sonde (ukupno 54 m²) ispitan je 1966. lokalitet Bela Bara kod Đurđeva (Brukner 1966), a 1966. ili 1967. istraživano je i nalazište Polje kod Vajske (Brukner, Medović 1967, 170); nalazište Topole-Bač sistematski je istraživano 1977. (Trajković 1977),⁵ a 1978. istraživano je i nalazište Ribnjak kod Bečeja (Babović 1988, 1992); Magareći Mlin kod Apatina, udaljen inače tek nekoliko kilometara od Donje Branjevine istraživan je 1986, praktično istovremeno sa novom etapom istraživanja Donje Branjevine (Leković 1988). Najveći broj tih istraživanja imao je zaštitni karakter. U opisima rezultata ne pominju se višeslojna stratigrafija, dugo trajanje, a i oslikane keramike nije bilo ili je veoma malobrojna, što je vodilo ka tome da nijedna istraživana lokacija nije u strukovnoj zajednici dostigla referentnost Donje Branjevine. To naročito važi za nalazišta Bela Bara kod Đurđeva, Polje kod Vajske ili Mostonga 1, koja potiču iz razvijene ili finalne faze ranog neolita, a u stručnoj literaturi su retko pomenuta. Jedino nalazište Magareći Mlin, udaljeno tek nekoliko kilometara od Donje Branjevine, naknadno je više puta pomenuto (Vitezović 2014; Bogosavljević-Petrović i Starović 2016; Perić 1998). Značaj je dobilo, uprkos veoma tankom kulturnom sloju, na osnovu otkrića dva četvrtasta ukopana staništa, malobrojnih oslikanih fragmenata i materijalne kulture koja upućuje na ranu fazu starčevačke kulture, što ponovo dobro ilustruje interpretativnu atmosferu tog doba i potragu za najstarijim neolitom. Između 1965. i 1986. gotovo da nije bilo interesovanja za istraživanje nalazišta iz kasnog neolita na teritoriji Bačke (up. Srejić 1988).⁶

⁵ Značaj koji su arheolozi tog vremena pridavali oslikanoj grnčariji starčevačke kulture i uticaj koji je to imalo na arheologe amatere tog doba istaknut je i u uvodnom delu rukopisa knjige Donja Branjevina gde autor pominje da je upitao Petra Nađa, kustosa Muzeja u Somboru šta je najpoželjniji nalaz u tom području i da je odgovor bio „slikana keramika“ (Karmanski 2005, 10–12).

⁶ Lokalitet Topole-Bač inicijalno je identifikovano kao nalazište iz eneolita. Proširenjem zone istraživanja otkriveno je naselje iz ranog neolita sa dve sahrane. Od strane istraživača sahrane iz ranog neolita protumačene su kao nalaz interesantan za publiku, te su kao celina preneti u Gradski muzej Sombor, konzervirani i prezentovani kao deo stalne postavke.

Na osnovu prezentovanih podataka možemo da zaključimo da je Donja Branjevina odmah nakon otkrića posmatrana kao značajno nalazište iz vremena najstarijih zemljoradničkih zajednica, da su na to uticali starost nalazišta, osobenost materijalne kulture, razvoj naselja tokom više faza i veliki broj komada oslikane grnčarije. To su izvesno bili i razlozi da nalazište bude stavljeno pod zakonsku zaštitu već 1969. Iako ne možemo sa sigurnošću da tvrdimo da su rezultati istraživanja Donje Branjevine izazvali lančanu reakciju u istraživanju neolita, može se uočiti da je nakon toga značajno uvećan broj istraživanja roneolitskih lokaliteta. U jugozapadnoj Bačkoj, međutim, pridavanje posebnog značaja ranom neolitu osetilo se i u komunikaciji sa javnošću. Od otkrića nalazišta urađen je niz lokalnih izložbi i objavljeno više kataloga u kojima je akcenat stavljen na oslikanu grnčariju i figuralnu plastiku, mada bez posebnog naglašavanja značaja pojedinačnih predmeta (up. Makkay 2005, 7–8). Uticaj tih dešavanja na širu javnost ne možemo dobro da procenimo. Stratigrafija i faze razvoja, staništa, oslikana grnčarija, figuralna plastika i, naposljetku, zaparložena parcela što je nalazište u svojoj suštini postalo, svakako ne raspoložu potencijalom masovne prijemčivosti i postavlja se pitanje da li je nalazište Donja Branjevina prihvaćeno i razmatrano u javnoj sferi. Otuda je, prema našem mišljenju, neophodno razmotriti i druge društvene okolnosti koje su uticale ili su mogle da utiču na prihvatanje nalazišta u lokalnoj sredini i institucionalizaciju arheologije u jugozapadnoj Bačkoj.

Prvo, neolit je vreme koje po svojim osnovnim ekonomskim karakteristikama (zemljoradnja i stočarstvo) podseća na tradicionalnu ekonomiju. Područje opštine Odžaci pretežno je poljoprivredni kraj, a poznato je upravo po intenzivnoj agrikulturnoj proizvodnji (naročito po proizvodnji kudelje). Javna percepcija značaja nalazišta iz vremena najranije zemljoradnje svakako je olakšana skupom delatnosti koje su zajedničke za daleku prošlost i sadašnjost i koje omogućavaju laku identifikaciju stanovništva sa nalazištem iz praistorije. Drugo, do otkrića Donje Branjevine nalazišta iz ranog neolita bila su istraživana jedino na krajnjem severu Bačke, na obali Ludoškog jezera. Otkrićem i istraživanjem nalazišta, jugozapadna Bačka dobila je naselje iz vremena rane zemljoradnje koje je bilo starije od svih do tada poznatih, što u javnoj sferi ističe značaj nalazišta i lokalne sredine. Treće, karakteristike materijalne kulture činile su nalazište, ali i taj deo Bačke, drugačijim od neposrednog okruženja. U kontekstu naglašenog značaja rane zemljoradnje to je moglo da stvori specifičnu klimu posebnosti koja je, uz inicijativu i zakonsku zaštitu nalazišta, dovela i do šireg prepoznavanja i prihvatanja značaja nalazišta od strane lokalnog stanovništva. Samoprepoznavanje i stvaranje posebnosti jugozapadne Bačke takođe se može naslutiti u udruživanju i zajedničkom delovanju lokalnih arheologa amatera. Tako je već 1968. osnovana Amaterska muzeološka sekcija jugozapadne Bačke čije su aktivnosti obuhvatale

područja Odžaka, Bača i Bačke Palanke (Batorović 1978).⁷ Sekcija je izdavala i časopis *Bilten Amaterske arheološke sekcije jugozapadne Bačke i Muzejske zbirke Bačka Palanka*. Na čitavom tom prostoru, Donja Branjevina bila je najznačajnije nalazište i sigurno najvažniji razlog iz koga je lokalna Arheološka zbirka prerasla u Muzejsku jedinicu Narodnog univerziteta Odžaci (1980).

Crvenokosa boginja: kontekst otkrića i konstrukcija značaja

Otkriće koje je donelo još viši status nalazištu Donja Branjevina desilo se 1989. Reč je o nalazu antropomorfne figurine koju je S. Karmanski nazvao „Crvenokosa Boginja“. Figurina je nađena u jami označenoj kao objekat 1, položena na nisku platformu uz ivicu objekta (Karmanski 1996). Pored platforme bila je jama stuba a nedaleko od statuete nalazilo se i nekoliko fragmentovanih posuda kao i dva roga govečeta (identifikovano kao *Bos taurus*). Figurina je nađena u fragmentovanom stanju, ali su svi delovi bili prisutni i bilo ih je moguće sastaviti u celinu.⁸ Njena visina bila je neuobičajenih 38 cm. Figurina jasno pri-

⁷ U referentnoj publikaciji iz navedenog perioda ne pominje se nijedno nalazište iz kasnog neolita. Iako publikacija sigurno ima manjkavosti u navođenju istraživanih neolitskih lokaliteta, uvid u drugu literaturu bitnije ne menja izrečeno. Kao jedan od primera navodimo nalazište Šuma Smrduša na potezu Donje Branjevine u Bačkoj koje je istraženo sa dve sonde 1966. i sadržalo je, između ostalog, i materijal vinčanske kulture (Medović, Brukner 1967). Važno je, takođe istaći, da se u referentnoj publikaciji nisu navedeni ni neki lokaliteti iz ranog neolita, na primer Bogojevo koji je istraživan još početkom 20. veka (Brukner 1965).

⁸ Sekciju su činili Arheološka sekcija pri OŠ „Boris Kidrič“ iz Odžaka u kojoj je S. Karmanski bio učitelj, Amaterska muzeološka sekcija pri Skupštini opštine Bačka Palanka i Arheološka sekcija opštine Bač (Vujović 2016). U vreme osnivanja, na relativno velikom prostoru delovanja AASJB nije postojao muzej, a najbliži muzejski centri bili su Novi Sad i Sombor. Prema našem saznanju, arheološke sekcije, muzejske jedinice i muzejske sekcije bile su uobičajen način organizovanja ljubitelja starina u Bačkoj i, verovatno, u celoj Vojvodini, odnosno u sredinama koje su udaljene od većih muzejskih centara i najčešće su ustanovljene pri lokalnim centrima kulture. One su često imale blisku saradnju sa nadležnim institucijama, a mnoge od njih su prerasle u muzej. U Bačkoj je, na primer, u Selenči postojala Muzejska sekcija koja je imala blisku saradnju sa Gradskim muzejem Sombor; u Bačkoj Palanci je Amaterska muzeološka sekcija odlukom Skupštine opštine Bačka Palanka iz 1982. prerasla u Muzejsku jedinicu, odnosno 1992. u Muzej grada; Arheološka sekcija u Odžacima je imala blisku saradnju sa Gradskim muzejem Sombor u čijoj je administrativnoj i teritorijalnoj nadležnosti opština Odžaci. Primetno je, međutim, da organizovanje i delovanje amaterskog arheološkog udruženja u slučaju AASJB nije sledilo striktnu administrativnu odnosno muzejsku teritorijalnu podelu.

kazuje žensko telo, sa naglašenim kukovima i izraženom steatopigijom. Detalji glave, lica i ženske polne odlike (dojke i pubični trougao) takođe su naglašeni i realistično prikazani. Frizura je prikazana u vidu duge kose, obojena crvenom bojom. Na osnovu tada preovlađujuće ideje o Velikoj boginji majci, preteći antičke *Magnae Mater*, figurina iz Donje Branjevine protumačena je kao boginja plodnosti, interpretacija koja je potom, manje-više, prihvaćena u stručnoj i široj javnosti.⁹ Mesto na kome je nađena protumačeno je, međutim, kao svetište, što je u više navrata izloženo sumnji (up. Balj 2008).

Od trenutka otkrića figurina je dobila značajan publicitet u čemu su aktivnu ulogu imali sam istraživač, kao i mnogi istaknuti arheolozi tog doba (Karmanski 1996). Mnogo je razloga za to. Figurina se dimenzijama, kvalitetom izrade i prikazanim detaljima razlikovala od drugih sličnih ili poznatih neolitskih figurina i zaista je ostavljala utisak posebnosti (Sl. 2). Njeni potencijali za poređenje, prezentovanje i prihvatanje ukorenjeni su, prema našem mišljenju, u narativu o kulturnoj posebnosti „civilizacije“, koji se razvio u zapadnoj Evropi tokom modernog perioda a, između ostalog, veoma uticao na nastanak i brz razvoj naučnih disciplina poput arheologije i antropologije (Diaz-Andreu 2007). Taj narativ je imao svoje dobre i loše strane, ali nikad nije nestao. Tokom 20. veka korišćen je, na primer, da istakne kulturne posebnosti područja, nalazišta, predmeta, naroda itd. i učini ih vrednijim od drugih (up. Babić 2014; Palavestra 2011), a isti narativ i klimu stvaranja posebnosti, posledično, lako je uočiti i u arheološkim praksama na Balkanu. Iz tog razloga smatramo da bi prilikom razmatranja konteksta u kome je Crvenokosa boginja dobila izuzetan javni značaj trebalo ponovo uzeti u obzir regionalnu istraživačku tradiciju.

Prvo, osobine predmeta kao što su monumentalnost, ekskluzivnost, kompletnost i ekspresivnost prihvatile su, učinile važnim i tradicionalno delile discipline poput istorije umetnosti i arheologije, čiji su počeci u Srbiji zajednički.¹⁰ Figuralna plastika u tim disciplinama bila je značajan argument civilizacijskog i umetničkog dostignuća koje nalikuje onima iz klasičnog doba. Značaj figuralne plastike u srpskoj arheologiji može se jasno pratiti od vremena Miloja Vasića (Milosavljević i Palavestra 2016), najistaknutije arheološke figure u Srbiji

⁹ Tokom prethodnih istraživačkih sezona (1965–1966; 1986–1988) u Donjoj Branjevini nađeno je tek 19 celih i fragmentovanih figurina.

¹⁰ Ideja o Boginji plodnosti zasnovana je na interpretativnoj tradiciji 19. veka. Iako su u trenutku otkrića već počele da se pojavljuju publikacije sa drugačijim pogledom na neolitsku figuralnu plastiku, interpretacija o Velikoj boginji majci, odnosno boginji plodnosti zadržala je, zahvaljujući atributima figurina koji naglašavaju plodnost, prilično čvrsto uporište u srpskoj arheologiji (Balj 2008; Stanković 1992; up. Tripković et al. 2017). Interesantno je pomenuti da S. Stanković (1992) insistira na kontinuitetu starčevačke plastike iz starijih praistorijskih kultura, a upravo figuru iz Donje Branjevine tumači kao pojavu novog verovanja u boginju plodnosti.

tokom prve polovine 20. veka. Lokaliteti koje je istraživao, materijal koji je prikupljao i predavanja koja je držao na Visokoj školi i Univerzitetu naglašavali su upravo značaj skulpturalne umetnosti. Iz Vinče je, na primer, poznato više od hiljadu figurina od pečene gline, a treći tom *Preistoriske Vinče* (Vasić 1936) posvećen je isključivo figuralnoj plastici. Miloje Vasić je uspostavio i tradiciju imenovanje figurina koje su se izradom, veličinom i estetikom značajno razlikovale od drugih, što je u srpskoj arheologiji poštovano i praktikovano i u narednim decenijama. Pojedine figurine iz Vinče dobile su, na primer, imena kao *Lady of Vinča*; druge su imena dobile prema danima otkrića koji su slučajno bili i tradicionalni praznici Vidovdan (Vidovdanka) i Ivandan (Ivandanka/Ivanka), čime su prilično jasno povezane i sa lokalnom tradicijom. Ista imena i dalje se koriste u stručnim publikacijama i izložbenim katalogima (Ignjatović 2008; Lazić 2014).

Nastavljač tradicije proučavanja figuralne plastike na centralnom Balkanu bio je Dragoslav Srejić, čija je doktorska disertacija posvećena neolitskim figurinama i koji je, potom, objavio i nekoliko tekstova o neolitskoj figuralnoj plastici (Srejić 1965, 1968). U to vreme bila je prilično rasprostranjena ideja o Boginji majci, odnosno Boginji plodnosti koju su poštovali pripadnici najstarijih zemljoradničkih zajednica na centralnom Balkanu. Srejić je, nasuprot tome, zastupao ideju da su brojni primerci neolitske figuralne plastike više umetničke predstave nego predstave boginja. Njegovo interesovanje za praistorijsku figuralnu umetnost poklopilo se sa otkrićem monumentalnih kamenih skulptura u trapezoidnim građevinama u Lepenskom Viru. Skulpture iz Lepenskog Vira prezentovane su domaćoj i međunarodnoj javnosti kao „prve evropske monumentalne skulpture“, što je dalje naglasilo posebnost nalazišta i područja srednjeg Podunavlja (Srejić 1972). Štaviše, nastavljajući sigurnom stazom M. Vasića, najekspresivnije skulpture sa Lepenskog Vira dobile su imena kao Adam, Praroditeljka, Rodonačelnik, Danubijus, Vodena vila i druga (Srejić i Babović 1983). Imena, s jedne strane, jesu pokušaj istraživača da dočaraju sopstveni utisak posmatrača i prenesu osećaj duboke emocionalne povezanosti sa određenim prostorom i vremenom, a s druge, u svojoj najjednostavnijoj i najprijemčivijoj formi stvaraju prilično jasnu asocijaciju na poreklo i čine te skulpture „domaćim“, odnosno „našim“. Ista imena skulptura iz Lepenskog Vira do danas se koriste u različitim naučnim, stručnim i kataloškim publikacijama (Borić 2005; Tripković i Tripković 2017).

Da je malobrojna antropomorfna plastika iz Donje Branjevine ostavljala utisak na posmatrača ukazuje i zapis u dnevniku sa iskopavanja 1967. čiji je autor B. Brukner. Na poslednjoj stranici terenskog dnevnika opširno opisuje, kao najznačajniji nalaz tokom istraživanja, upravo gornji deo stubaste figurine sa prikazom očiju, nosa i frizure (Dnevnik Donja Branjevina 1967, 6). Ne znamo da li je S. Karmanski video taj specifični nalaz ili čitao terenski dnevnik sa

iskopavanja u kome nije učestvovao, ali izvesno je još pre otkrića Crvenokose boginje postojao strukovni kontekst, veoma prijemčiv prema monumentalnoj i jedinstvenoj plastici. Sergej Karmanski, iako arheolog amater, bio je duboko povezan sa istim istraživačkim kontekstom. Najpre kao pasionirani sakupljač starina, a nešto kasnije i kao student na Odeljenu za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, sigurno je bio svestan posebnosti figuralne plastike u srpskoj arheologiji, posebno značaja Adama i drugih skulptura sa Lepenskog Vira, značaja Vidovdanke, Ivanke ili Kličevačkog idola. O pažnji koju je Karmanski počeo da pridaje figuralnoj plastici može se, međutim, suditi jedino na osnovu publikacija koje su obeležile njegovu karijeru. Objavio je desetak kataloga sa opisima i crtežima figuralne plastike iz neolita i bronzanog doba (up. Makkay 2005, 7–8), što je na izvestan način i nastavak tradicije koju je započeo još Miloje Vasić, a nastavio Dragoslav Srejić.

Iz prezentovanih podataka uočavamo da je ispitivanje praistorijske plastike na centralnom Balkanu tokom 20. veka postepeno stvaralo klimu dobrodošle izuzetnosti za pojedine nalaze, a otkriće Crvenokose boginje 1989. desilo se upravo u vreme kada je taj proces bio na vrhuncu, jednako u strukovnoj i javnoj sferi. Prema podacima S. Karmanskog „vest o pronalasku boginje objavilo je 38 svet-skih televizija (uključujući i kinesku)“. Već sledeće godine (1990) je upriličena proslava „Dani proleća, plodnosti i narodne tradicije“ čiji je centralni motiv upravo Crvenokosa boginja (Sl. 3).¹¹ Na proslavi su, među ostalima, govorili i A. Benac i D. Srejić, a neke rečenice dobro ocrtavaju atmosferu koja je pratila otkriće boginje. Prema rečima A. Benca (prema Karmanski 1996): „...Vidim da ljudi u Odžacima gledaju tu boginju kao u svojinu ovog dela, u svoju svojinu. Mislim da je to jako lepo, pogotovo je lepo uživati u umjetničkom dometu ove figure. Naravno, to je, kao što je već rečeno, boginja plodnosti od kojih su mnoge poznate u neolitskom svjetu...“. Prema rečima D. Srejića (prema Karmanski 1996): „U celom Beogradu, bar koliko ja znam, istog trenutka telefoni su počeli

¹¹ Proslava je održavana sigurno do 2004. a u prvim godinama preimenovana je u „Crvenokosa boginja“. Pod tim imenom pominje se u listu Brestovačke novine br. 6 za 1994. Manifestacija se nakon toga u ovom glasilu ne pominje, ali je interesantno da je iste godine uspostavljena lokalna kulturna manifestacija koja je pod imenom „Brestovački dani“ imala sportske i zabavne sadržaje slične onima u Odžacima. Zanimljivo je i da u listu Republika iz juna 2004. nalazimo podatak da će iste godine manifestacija vratiti stari naziv „Manifestacija proleća, plodnosti i narodne tradicije“. Iz teksta Radomira Aksentijevića, novinara iz sela Ratkova kod Odžaka, mogu se uočiti izvesne tenzije u lokalnoj zajednici zbog održavanja proslave pod imenom „Crvenokosa boginja“ tokom prethodnih godina (Aksentijević 2004). Nezadovoljstvo dela stanovništva zbog imena manifestacije verovatno je uslovlilo da ona dobije stari naziv. Nismo uspeli da pronađemo podatak o održavanju proslave nakon 2004. Ona je u nekom trenutku ukinuta, a održavanje manifestacije obnovljeno je 2018. pod novim/starim imenom „Dani Crvenokose boginje.“

da zvone, svi su bili oduševljeni, svi su bili srećni što je, eto, na našoj teritoriji nađena jedna stvar koja je zaista i za laika dovoljno lepa, dovoljno impresivna, dovoljno značajna. Naravno, sve se to pretvara u praznik naše arheologije i danas smo se ovde sakupili da praznujemo to srećno otkriće...“ Ili, nešto kasnije rečima P. Bjadija (Biagi 2005): „I was very impressed when I first saw the finds brought to light from Donja Branjevina, displayed in the Odžaci Museum, and especially the Redhead Goddess“. Impresije o kojima uticajni arheolozi govore zapravo su finalizacija procesa očekivane izuzetnosti, koji prati arheološko istraživanje, a u opisanom primeru može se lako uočiti u konačnim ishodima u javnoj i strukovnoj sferi. S jedne strane, zastupljena je trijumfalna retorika, a gotovo poklič „Boginja je pronađena“ postao je naslov publikacije posvećene promociji Crvenokose boginje (Karmanski 1996), što dobro ocrtava i atmosferu promocije. S druge strane, na korici posthumno objavljene monografije o rezultatima istraživanja lokaliteta Donja Branjevina, što je zapravo poslednja publikacije Sergeja Karmanskog, nalazi se upravo fotografija Crvenokose boginje (Karmanski 2005), što dobro ocrtava recepciju strukovne zajednice.

Zahvaljujući auri izuzetnosti stvorenoj unutar strukovne zajednice i nesvakidašnjoj promociji u javnosti Crvenokosa boginja je dobila izuzetan status: figurina je danas zaštićena u sefu banke u Odžacima; bronzana statua Crvenokose boginje nalazi se u centru mesta, čime je praktično postala zaštitni znak opštine (Sl. 4); u centru mesta jasno je istaknut saobraćajni putokaz ka Donjoj Branjevini, takođe sa prikazom figurine; arheološko nalazište je 2013. ograđeno, a na novoj tabli se nalazi upadljiv prikaz Crvenokose boginje kao najznačajnijeg nalaza; u produkciji suvenira najvažnije mesto zauzima predstava Crvenokose boginje; nekadašnji festival „Dani proleća, plodnosti i narodne tradicije“ ponovo je uspostavljen 2018. sa izmenjenim i ilustrativnim imenom „Dani Crvenokose boginje“. Naposletku, u nedavnim publikacijama Turističke organizacije Srbije (Mihaljčić 2016; Milovanović 2016) iz Bačke se, od arheoloških nalaza, pominje isključivo Crvenokosa boginja, bez podataka o nalazištu sa koga potiče. Tako naglašen, zapravo u javnosti prenaglašen značaj Crvenokose boginje gotovo da je izbrisao prethodni značaj arheološkog nalazišta, pretvorivši ga u javnoj sferi u mesto gde je nađena Crvenokosa Boginja.

Crvenokosa boginja je, izgleda, bila nenadano, ali dobrodošlo otkriće koje je donelo novi značaj lokalnoj sredini. Prema navodima S. Karmanskog (1996): „lokalitet Donja Branjevina dana 22. aprila 1990. godine obišlo je preko 10.000 posetilaca koji su došli da vide mesto nalaza Crvenokose boginje“. Iz toga možemo zaključiti da značaj koji je Donja Branjevina tokom prethodnog perioda imala u javnosti i, posebno, značaj koji je dobila nakon otkrića monumentalne figurine doveli su do toga da se lokalno stanovništvo na mnogo načina identifikuje, posebno ponosi ili koristi ovim otkrićima. Od ovog trenutka možemo lako da ustanovimo praktične aktivnosti lokalnog značaja. Na primer, riblja čarda u blizini nalazišta nazvana je „Boginja“, a na njenom zidu oslikana je upravo

Crvenokosa boginja (Sl. 5). Od ovog trenutka možemo lako da ustanovimo i „pragmatične“ ideje opšteg značaja. Na primer, na naslovnoj strani pseudoistorijske publikacije *Crvenokosa boginja iz Donje Branjevine*, objedinjeni su, prema našem mišljenju očekivano, skulptura „Adam“ iz Lepenskog Vira, očigledno praiskonski uzor, i dva predmeta iz Donje Branjevine, oba prethodno prikazana na ogromnom muralu prilikom održavanja manifestacije „Dani proleća, plodnosti i narodne tradicije“. Naslovna stranica i sadržaj knjige nedvosmisleno upućuju na etnički i kulturni kontinuitet naselja slikovito nazvanog „Lepenski Vir u Bačkoj“ i stanovništva Bačke iz modernog doba (Janićijević 2001) (Sl. 6).

Arheologija između prakse i pragmatizma: diskusija i zaključak

Na osnovu izloženog, smatramo da su sugestivna i/ili trijumfalna retorika prilikom otkrića i prezentovanja arheološkog nalazišta i, potom, Crvenokose boginje kreirali javni diskurs u okviru koga je vrednost figurine dalje negovana i poštovana, postajući zaštitni znak i obeležje savremenog mesta. Strukovni i javni značaj Donje Branjevine i Crvenokose boginje ustanovljeni su, međutim, na osnovu istih karakteristika posebnosti, prijemčivosti i dopadljivosti. U slučaju arheološkog nalazišta to su bili početak zemljoradnje, dugo trajanje naselja, osobena materijalna kultura i veliki broj komada oslikane keramike, dok su monumentalnost, posebnost, kompletnost i ekspresivnost to bili u slučaju antropomorfne figurine. Tako široka prihvatljivost dva arheološka otkrića svakako nije posledica nespremnosti arheološke zajednice da razlikuje naučnost discipline od dopadljivosti i prijemčivosti koju očekuje javnost. Široka prihvatljivost navedenih odlika je, zapravo, posledica toga što su moderno društvo i arheologija kao disciplina nastali kroz isti istorijski proces koji je definisao njihove identitete i okvire šireg prepoznavanja. Osobine nalazišta, kao najstarije, najznačajnije ili posebno, i osobine nalaza, kao monumentalno, ekspresivno ili posebno, značajne su u arheološkom diskursu, odnosno u diskursu modernih nacija koje su stvorile arheologiju upravo da bi istakle sopstvenu posebnost (v. Diaz-Andreu 2007). Trebalo bi, međutim, istaći da je značaj nalazišta Donja Branjevina, kao i većine drugih praiistorijskih nalazišta, konstruisan na osnovu posebnosti koje nisu vizuelno upadljive ili dopadljive i svakako je postojao problem njihovog prezentovanja u javnosti. Takav problem nije postojao sa prezentacijom jedinstvene figurine, kakva je Crvenokosa boginja, zbog čega se ona pokazala kao dobrodošlo otkriće koje je fokus posmatrača izmestilo sa poljoprivredne parcele, koja se ne razlikuje od okruženja, na predmet neuobičajenog izgleda i dimenzija, dopadljiv i poseban u bilo kom okruženju. Tako je i proces identifikacije lokalnog stanovništva sa dalekom prošlošću kulminaciju imao tek nakon otkrića Crvenokose boginje.

Otkriće Crvenokose boginje dovelo je i do novog odnosa prema arheološkom nalazištu. Ono je u javnosti postalo mesto pronalaska Crvenokose boginje, novog lokalnog brenda i važnog pokretača kulturnog i turističkog razvoja opštine Odžaci. To se, očekivano, može identifikovati i kao trenutak u kome arheologija i javnost više ne zastupaju iste metode procene važnosti nalazišta i nalaza. Za arheologiju, ti okviri se i dalje kreću u ravni praistorijskog razvoja (up. Tasić 2009). Za moderno društvo, oni su u domenu kulturnog, ekonomskog i identitetskog razvoja u sadašnjosti. Iako nalazimo zanimljivom simboliku da je upravo Crvenokosa boginja, kao simbol prosperiteta i plodnosti, izabrana da doprinese ekonomskom prosperitetu područja danas, važno je da se upitamo o načinu na koji arheološka saznanja predstavljaju novo iskustvo za lokalnu populaciju i stvaraju novu društvenu realnost. Sudeći prema iskustvu arheologije u jugozapadnoj Bačkoj, izgleda da se evolucija lokalne arheologije (od antikvara do istraživača), evolucija institucije (od antikvarne zbirke do Muzeja), ili evolucija zaštite i prezentacije (od ugroženog nalazišta do muzeja na otvorenom) desila prebrzo i da je u samo nekoliko decenija proživljena istorija arheologije kao discipline (up. Diaz-Andreu 2007; Palavestra 2011) Ovde, međutim, nije reč o tome da prezentacija/zaštita arheološkog nalazišta/nalaza i institucionalizacija arheologije nisu bili dobri ili poželjni. Naprotiv, reč je o tome da u lokalnoj sredini nije postojalo šire i duže neposredno iskustvo sa arheologijom, odnosno sa dalekom prošlošću, tako da su informacije prihvatane u njihovom najprostijem i najprijemčivijem obliku i potom korišćenje bez ikakvog prilagođenog mehanizma društvene korekcije.

Na osnovu podataka koji su prikupljeni i obrazloženi, zaključili smo da je Sergej Karmanski, učitelj iz Odžaka i entuzijastični istraživač Donje Branjevine bio najvažniji posrednik u prenošenju značaja nalazišta (Donja Branjevina) i nalaza (Crvenokosa boginja) od arheologije do javnosti. Uloga koju je zvanična arheologija u Srbiji imala u tom procesu svakako nije bila mala. Presudni idejni i intelektualni uticaj na Sergeja Karmanskog najverovatnije su imala dva uticajna arheologa. Prvi je Miloje Vasić, prvi školovani arheolog u Srbiji, utemeljitelj srpske arheologije, slavni istraživač Vinče, pronalazač Vidovdanke i Ivanke, osnivač Arheološke zbirke Filozofskog fakulteta u Beogradu, na izvestan način i idejni preteča Arheološke zbirke u Odžacima, svakako najuticajniji srpski arheolog prve polovine 20. veka. Drugi je Dragoslav Srejić, profesor praistorijske arheologije, slavni istraživač Lepenskog Vira, pronalazač najranije evropske monumentalne skulpture, ideolog autohtonističke škole razvoja neolita, ljubitelj umetnosti i esteta, u javnosti svakako najuticajniji i najpoznatiji srpski arheolog druge polovine 20. veka. Epiteti kojima su označeni u istoriji srpske arheologije, a delom i putem ovog istraživanja, ukazuju i na okvire posebnosti kojima se taj uticaj ostvario. Značaj nalazišta Donja Branjevina i figurine Crvenokosa bogi-

nja tako su formirani pretežno na osnovu arheološke tradicije, odnosno slave i statusa koji su srpskoj arheologiji i lokalnim sredinama doneli Vinča, Starčevo, i Lepenski Vir, nalazišta čiji su slava i status u jednom trenutku počeli da budu poželjni i oponašani jednako od strane strukovne zajednice, lokalnih arheologa amatera, kakav je bio Sergej Karmanski, i šire javnosti.

Sergej Karmanski, lokalni učitelj i ljubitelj starina, jedno vreme i student arheologije, neobično dobro je spojio svoje interesovanje, profesionalni poziv i lokalni uticaj te organizovanjem Arheološke sekcije pri Osnovnoj školi „Boris Kidrič“, osnivanjem Arheološke zbirke u Odžacima i drugim inicijativama, imao najvažniju ulogu u institucionalizaciji arheologije u jugozapadnoj Bačkoj i školovanju i arheološkom obrazovanju lokalnog stanovništva. Neki od njih su godinama kasnije verovatno bili tek manji deo posetilaca manifestacije „Dani proleća, plodnosti i narodne tradicije“ gde su kulturni, sportski i zabavni sadržaji izvođeni uz neizbežan pogled na murale Crvenokose boginje i žrtvenika sa prikazom divojarca, sudeći po tome, najznačajnijih nalaza iz vremena najstarije zemljoradnje u Bačkoj. Iako je baš ovo trenutak u kome možemo da pretpostavimo dalji uticaj koji je tako direktna i jednostavna asocijacija davne prošlosti i sadašnjosti nastavila da ima, ovde ne želimo da ističemo apriori negativnu stranu manifestacije. Smatramo da je, na primer, upravo ona pokazala da arheologija može da bude masovno percepirana kao važna nauka o prošlosti ili da su administrativni i kulturni centri spremni da prihvate, prezentuju i istaknu lokalnu prošlost isključivo na osnovu zvanične nauke. Ako je informacija nepotpuna, sumarna ili kratkoročna ona, međutim, ostavlja prostor, i to ne mali, za neželjene i veoma štetne aktivnosti koje, kada je o arheologiji reč, uobičajeno završavaju u pseudonaučnim viđenjima prošlosti i nacionalizmu (Babić 2014). Stvaran problem ovde je, dakle, prepoznat u upravljanju arheološkim podatkom, odnosno narativom koji formira arheološko nasleđe i daje mu ulogu prepoznatljivog i posebnog javnog dobra. A u tome najvažniju ulogu imaju strukovne zajednice, pre nego relevantne državne institucije.

Ako bismo želeli da ovo istraživanje proširimo videli bismo, međutim, da je isti strukovni i javni interes uglavnom zanemario istraživanje i publikovanje ranoneolitskih nalazišta koja ne sadrže pouzdan dokaz o ranoj fazi, obilje oslikane keramike ili višeslojnu stratigrafiju. U kasnijoj istraživačkoj fazi, skloni smo to da istaknemo, zanemarena su i nalazišta koja sve to sadrže, ali potiču iz vremena sledeće generacije istraživača, dakle nakon što je tradicija srpske arheologije već uspostavljena. Jedan od nezaobilaznih primera, iznenađujuće sličan opisanom, je Blagotin kod Trstenika. Nalazište je istraživano od 1988. do 1996. i potom, sa sledećom generacijom istraživača 1997. i 2002. Potiče sa samog početka starčevačke kulture (Whittle et al. 2002) i takođe je stavljeno pod zakonsku zaštitu. Rezultati istraživanja, međutim, nisu potpuno objavljeni,

niti je ono završeno. Uzročno-posledičnu vezu u odnosu arheologije i javnosti vidimo na sledeći način: prema podacima iz literature, na nalazištu je zabeleženo svetište sa monumentalnom plastikom, dakle, kontekst veoma sličan onom iz Donje Branjevine (Stanković 1992); prema informacijama koje smo zatražili za potrebe ovog rada, projekat finalizacije istraživanja i publikovanja nalazišta nije dobio sredstva na relevantnim konkursima Ministarstva kulture i informisanja tokom poslednjih pet godina (Vuković 2018: usmena informacija); prema podacima iz medija, svedočimo začecima i nesmetanom razvoju pseudoarheoloških ideja i novih narativa, koji pomalo nalikuju onima iz Donje Branjevine. U kontekstu ovog istraživanja to svakako govori da je značaj arheološkog nalazišta društveno manipulativna kategorija i da u tome, ponekad svesno a ponekad nesvesno, participira i strukovna zajednica.

Naposletku, na osnovu izloženih argumenata skloni smo da istaknemo da se koreni pseudoarheologije naziru, između ostalog, i u samoj arheološkoj delatnosti, mada nismo mogli da precizno ustanovimo da li su izrasli iz arheološke prakse ili iz arheološkog pragmatizma ili iz oboje. Otuda, umesto da kritički preispitujemo moderno društvo i neočekivane ishode, skloniji smo da istaknemo potrebu temeljnog preispitivanja same discipline, odnosno načina na koji prikupljamo, vrednujemo i prezentujemo podatke. To nas, suštinski, vraća do samih početaka arheologije. Načini na koji selektujemo i prikazujemo predmete u temeljima su naše discipline i pitanje je da li se uopšte može upravljati tim procesima, a da se ne promeni sama disciplina. Za sada, razumevanje, razmatranje i diskusija posebnosti i prepoznatljivosti, što su uobičajeni načini na koji selektujemo, publikujemo i prezentujemo nalazišta i nalaze, stvaraju unapred prepoznatljiv i najčešće tek kratkoročno koristan okvir za arheologiju kao disciplinu i za društvo kao učesnika i korisnika u tom procesu. Arheološko nalazište ili predmet, neadekvatno ispitani i neodgovorno prezentovani, ulaze u sferu inicijative nesputanog građanskog duha u kojoj isti predmet, na primer Crvenokosa boginja iz Donje Branjevine, može istovremeno biti turistički brend, asocijacija na poreklo proizvodnje, rodonačelnica moderne nacije ili vesnik nove religije. Dobri ishodi ovog procesa, istorija arheologije i modernog društva to govore, donose nesumnjiv benefit. Loši ishodi, istorija arheologije i modernog društva to ponovo govore, čine trajnu i nepopravljivu štetu.

Zahvalnost

Autori su zahvalni A. Palavestri, J. Vuković i R. Šošić-Klindžić na komentari-
ma i preporukama koji su tekst učinili potpunijim i kvalitetnijim. Odgovornost za
eventualne propuste ostaje isključivo naša.

Literatura

- Aksentijević, Radomir. 2004. „Crvenokosa boginja“. *Republika – glasilo gradskog samoslobođenja* jun 1–30. <http://www.republika.co.rs/334–335/10.html>.
- Arandelović-Garašanin, Draga. 1954. *Starčevačka kultura*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arheološki seminar.
- Babić, Staša. 2014. Zanat arheologa i dijalog sa javnošću. *Etnoantropološki problemi* 9(3): 563–573.
- Babović, Ljubinka. 1988. “Ribnjak-Bečej”. In *The Neolithic of Serbia*, ed. Dragoslav Srejović, 89–90. Beograd: Centre for Archaeological Research.
- – –. 1992. Rezultati detaljnog rekognosciranja neolitskih lokaliteta u širem području Bečeja. *Rad vojvođanskih muzeja* 34: 43–84.
- Balj, Lidija. 2008. Crvenokosa boginja kao simbol. *Rad Muzeja Vojvodine* 50: 9–23.
- Batorović, Mato. 1978. Rad muzeološke sekcije jugozapadne Bačke. *Informatica museologica* 8 (3–4): 130–131.
- Biagi, Paolo (ed.) 2005. *Donja Branjevina: A Neolithic settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)*. Trieste: Società per la preistoria e protoistoria della regione Friuli-Venezia Giulia.
- Bogosavljević Petrović, Vera i Andrej Starović. 2016. The Context of the Early Neolithic in Serbia: Hidden Reflections of Mesolithic Continuity? *Glasnik SAD* 32: 7–48.
- Borić, Dušan. 2005. Body metamorphosis and animality: Volatile bodies and boulder artworks from Lepenski Vir. *Cambridge Archaeological Journal* 15 (1): 35–69.
- Brukner, Bogdan. 1965. Istorijat i rezultati proučavanja Starčevo-Koroš-Criš kompleksa. *Rad vojvođanskih muzeja* 14: 5–14.
- – –. 1966. Đurđevo, Bela Bara, naselje Köröš ili Starčevačke grupe. *Arheološki pregleđ* 8: 12–13.
- – –. 1998. “Körös type Terracotta from Donja Branjevina”. In *The Late Neolithic of the Middle Danube Region*, ed. Florin Draşovean, 39–49. Timisoara: The Museum of Banat.
- Childe, Gordon, V. 1925 (1958). *The Down of European Civilization*. New York: Alfred A. Knopf.
- – –. 1929. *The Danube in Prehistory*. Oxford: Clarendon Press.
- Diaz-Andreu, Margarita. 2007. *A World History of Nineteenth-Century Archaeology: Nationalism, Colonialism, and the Past*. Oxford: University Press.
- Dimitrijević, Stojan. 1969. *Starčevačka kultura u Slavonsko-srijemskom prostoru i problem prijelaza ranog u srednji neolit u srpskom i hrvatskom Podunavlju*. Vukovar: Gradski muzej – Matica Hrvatska – Arheološko društvo Jugoslavije.
- – –. 1974. Problem stupnjevanja starčevačke kulture s posebnim obzirom na doprinos južnopanonskih nalazišta rešavanju ovih problema. *Materijali* X: 59–122.
- Fewkes, Vladimir J., Hetty Goldman i Robert Ehrich, W. 1933. Excavations at Starcevo, Yugoslavia, seasons 1931 and 1932. A preliminary report. *Bulletin, American School of Prehistoric Research* 9: 33–35.
- Garašanin, Draga. 1959. Nosa-Biserna obala. *Arheološki pregleđ* 1: 5–11.
- – –. 1960. Nosa-Biserna obala, praistorijsko naselje. *Starinar* XI: 228–229.

- Garašanin, Milutin 1951. *Hronologija vinčanske grupe*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arheološki seminar.
- — —. 1979. „Centralnobalkanska zona“. U *Praistorija jugoslavenskih zemalja II, neolitsko doba*, ur. Alojz Benac, 79–212. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Svjetlost.
- Grbić, Miodrag. 1929. *Pločnik. Eine Prähistorische Ansiedlung aus der Kupferzeit*. Beograd: Nationalmuseum.
- Holste, Friedrich. 1939. Zur chronologischen Stellung der Vinča Keramik. *Wiener Prähistorische Zeitschrift* XXVI (1): 1–21.
- Ignjatović, Milorad. 2008. „Katalog“. U *Vinča-praistorijska metropola*, ur. Dubravka Nikolić, 203–279. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu – Narodni muzej u Beogradu – Muzej grada Beograda – Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Janićijević, Randel 2001. *Crvenokosa Boginja iz Donje Branjevine*. Beograd: Čigoja.
- Karmanski, Sergej 1968a. *Slikana keramika sa lokaliteta Donja Branjevina kod Deronja*. Odžaci.
- — —. 1968b. *Neolitski lokaliteti jugozapadne Bačke. Pregled materijala sa lokaliteta iz okoline Odžaka*. Odžaci: Arheološka sekcija pri Osnovnoj školi „Boris Kidrič“.
- — —. 1978. *Katalog antropomorfne idolooplastike i nalazi sa lokaliteta Mostonga I*. Odžaci: Arheološka zbirka pri Narodnom univerzitetu Odžaci.
- — —. 1996. *Boginja je pronađena*. Odžaci: Centar kulture i Muzejska jedinica.
- — —. 2005. *Donja Branjevina. A Neolithic Settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)*. Trieste: Societa per la preistoria e protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia.
- Kuzmanović, Zorica. 2012. „Refleksivna priroda arheološkog mišljenja. Studija slučaja helenističkih nalaza u srpskoj arheologiji“. Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Lazić, Miroslav. 2014. *Arheološka zbirka Filozofskog fakulteta u Beogradu*. Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Makkay, János. 2005. “Bibliography of Sergej Karmanski”. In *Donja Branjevina: A Neolithic settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)*, ed. Paolo Biagi, 7–8. Trieste: Società per la preistoria e protoistoria della regione Friuli-Venezia Giulia.
- Medović, Predrag i Bogdan Brukner. 1967. Rekognosciranja u Bačkoj. *Arheološki pregled* 9: 169–172.
- Medović, Predrag. 1966. Rekognosciranje trase II odbrambene linije leve obale Dunava u Bačkoj. *Arheološki pregled* 8: 193–200.
- Milojčić, Vladimir. 1949. *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*. Berlin: Gebr. Mann.
- Mihaljčić, Milena. 2016. *52 Weekends in Serbia*. Belgrade: National Tourism Organisation of Serbia.
- Milosavljević, Monika i Aleksandar Palavestra 2016. Vasićev zakon periferije. *Etnoantropološki problemi* 11(3): 776–807.
- Milovanović, Jasmina. 2016. “Prehistory on Serbia’s land“. In *The Cultural Treasures in Serbia*, ur. Smiljana Novičić, 1–5. Belgrade: National Tourism Organisation of Serbia.
- Novaković, Predrag. 2014. *Historija arheologije u novim zemljama Jugoistočne Evrope*. Univerzitet u Sarajevu.

- Orssich de Slavetich, Adam. 1940. Bujanj, eine vorgeschichtliche Ausiedlung bei Niš. *Mitteilungen der prähistorische Kommission der Österreichischen Akademie Wissenschaften* 4 (1–2): 1–42.
- Palavestra, Aleksandar. 2011. *Kulturni konteksti arheologije*. Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- – –. 2013. Čitanja Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 8(3): 681–715.
- Perić, Slaviša. 1998. Višeslojna neolitska naselja i problem kulturne stratigrafije neolita na teritoriji Srbije. *Starinar* 49: 11–38.
- Sekereš, Laslo. 1974. „Neki aspekti istraživanja ranog neolita u severoistočnoj Bačkoj“. *Materijali X: Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i Srpskom Podunavlju*, 189–196. Subotica: Gradski muzej – Srpsko arheološko društvo.
- Srejić, Dragoslav. 1969. *Lepenski Vir*. Beograd: Srpska književna zadruha
- – –. 1972. *Europe's First Monumental Sculpture: New Discoveries at Lepenski Vir*. London: Thames & Hudson.
- – –. 1974. „Mezolitike osnove neolitskih kultura u južnom Podunavlju“. *Materijali X: Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i Srpskom Podunavlju*, 21–30. Subotica: Gradski muzej – Srpsko arheološko društvo.
- – –. (ed.) 1988. *Neolithic of Serbia*. Beograd: Centre for Archaeological Research.
- Srejić, Dragoslav i Ljubinka Babović. 1983. *Umetnost Lepenskog Vira*. Beograd: Jugoslavija.
- Stanković, Svetozar. 1992. „Sakralna mesta i predmeti u starijeneolitskim kulturama centralnobalkanskog područja“. Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Tasić, Nenad, N. 1993. Nekoliko novih radiokarbon datuma. *Glasnik SAD* 9: 99–102.
- – –. 2009. *Neolitska kvadratura kruga*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Trajković, Čeda. 1988. „Topole-Bač“. In *The Neolithic of Serbia*, ed. Dragoslav Srejić, 89–90. Beograd: Centre for Archaeological Research.
- Tripković, Boban i Ana Tripković. 2017. „Praistorijska društva“. U *Kulturno blago Srbije u 1000 slika*, ur. Stanka Janković, 1–46. Beograd: Vulkan.
- Tripković, Ana, Marko Porčić i Sofija Stefanović. 2017. Mothers and Figurines: Representation of Pregnancy in the Early Neolithic of Central Balkans? *Arhaika* 5: 79–98.
- Vasić, M. 1936. *Preistoriska Vinča*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije.
- Vitezović, Selena. 2014. „Praistorija Bačke: od paleolita do bronzanog doba“. U *Bačka kroz vekove. Slojevi kultura Bačke*, ur. Miodrag Matić i Vidojko Jović, 15–41. Beograd: Vukova zadužbina.
- Vujović, Slavica. 2016. *Kako očuvati i koristiti kulturno nasleđe. Doprinos vekova Bača*. Petrovaradin: Pokrajinski Zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Whittle, Alasdair, Laszlo Bartosiewicz, Dušan Borić, Paul Pettitt and Michael Richards. 2002. In the beginning: new radiocarbon dates for the Early Neolithic in northern Serbia and south-east Hungary. *Antaeus* 25: 63–118.

Ana Tripković
Boban Tripković
Department of Archaeology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

*Neolithic Settlement and Public:
The case of Donja Branjevina by Odžaci*

Donja Branjevina has been known to the professional public from the mid-1960s, as an archaeological site dated in to the Early Neolithic period. In the decades after its discovery, extensive research into the site has been conducted, as well as many activities concerning its preservation and presentation, making this one of the most famous and important prehistoric sites in Serbia. The paper presents the context and circumstances of the development of prehistoric archaeology in Serbia leading in our opinion to professional recognition of Donja Branjevina and in particular the anthropomorphic figurine known as *Red-Haired Goddess*, and the subsequent public interest for the site. Our aim is: 1) to point that the importance of Donja Branjevina and the *Red-Haired Goddess* was initiated and shaped even before the actual discovery, through the previous process of disciplinary development, where the specific traits of the site and the finds were an unexpected, but welcome discovery; 2) to remind that the usage of the archaeological knowledge in the modern society, although outside the scope of disciplinary practice, is still primarily founded upon the discipline itself, i.e. upon the information presented to the public. Conclusively, instead of critical appraisal of the modern society and the unexpected results, we are more inclined to stress the importance of a thorough reconsideration of the discipline and the modes in which we collect, valorise and present the data.

Keywords: Early Neolithic, figurine, Donja Branjevina, *Red-Haired Goddess*, archaeology and the public

*Le site néolithique et le public:
exemple de Donja Branjevina près d'Odžaci*

Donja Branjevina est connu dans le public professionnel comme un site archéologique du Néolithique ancien depuis le milieu des années 1960. Dans les décennies suivant sa découverte les recherches étendues ont été menées et des activités de protection et de présentation entreprises, le rendant ainsi l'un des sites préhistoriques les plus connus et les plus importants en Serbie. Ce travail présente les contextes et les circonstances du développement de l'archéologie préhistorique en Serbie qui ont conduit, d'après notre avis, à la reconnaissance de l'importance, d'abord professionnelle et ensuite publique, du site

archéologique de Donja Branjevina, à savoir d'une trouvaille spécifique, celle d'une figurine anthropomorphe connue comme la Déesse rousse. Notre objectif est: 1) de démontrer que l'importance de Donja Branjevina et de la Déesse rousse a été initiée et formée antérieurement à leur découverte par l'intermédiaire du processus préalable du développement disciplinaire où la spécificité du site et de la trouvaille ont été une découverte soudaine, mais bienvenue; 2) de rappeler/porter attention que l'utilisation des connaissances archéologiques dans la société moderne, même en étant hors de la pratique disciplinaire, garde son fondement dans la discipline même, à savoir dans ce qui est présenté au public et de quelle manière. Au lieu de questionner critiquement la société moderne et des résultats inattendus, notre conclusion soulignera plutôt le besoin de questionner profondément la discipline même, soit la manière de collecter, valoriser et présenter les données.

Mots-clés: Néolithique ancien, figurine, Donja Branjevina, Déesse rousse, archéologie et public

Primljeno / Received: 22. 7. 2018.

Prihvaćeno / Accepted: 14. 8. 2018.

Sl. 1. Aero snimak nalazišta Donja Branjevina (preuzeto iz Karmanski 2005)
Fig. 1. Aerial image of Donja Branjevina site (after Karmanski 2005)

Sl. 2. Sergej Karmanski i Crvenokosa boginja (preuzeto iz Karmanski 2005)
Fig. 2. Sergej Karmanski and Red-Haired Goddess (after Karmanski 2005)

Sl. 3. Svetkovina „Dani proleća, plodnosti i narodne tradicije“
 (preuzeto iz Karmanski 1996)
 Fig. 3. “Days of spring, fecundity and folk tradition” festivity
 (after Karmanski 1996)

Sl. 4. Statua Crvenokose boginje u Odžacima (foto B. Tripković)
 Fig. 4. Statue of Red-Haired Goddess, Odžaci (photo B. Tripković)

Sl. 5. Riblja čarda „Boginja“ (foto B. Tripković)
 Fig. 5. Fish restaurant “The Goddess” (photo B. Tripković)

Sl. 6. Naslovna strana knjige *Crvenokosa Boginja iz Donje Branjevinje* (preuzeto iz Jančićević, Randel 2001)

Fig. 6. Cover page of *Crvenokosa Boginja from Donja Branjevinja* (after Jančićević, Randel 2001)